

grepen. Dat de naoorlogse 'goede' variant minder kastjes telde, is niet waar en maakt voor een modulaire keuken natuurlijk niet uit. Ook de suggestie dat het origineel weinig aftrek vond, is niet juist. Zelfs in de oorlog verkocht de keuken goed, om na de oorlog uit te groeien tot de (lagere en hogere) middenstandskeuken bij uitstek.

Het catalogusdeel bevat gelukkig bij ieder huis een plattegrond (oudst bekende toestand), getekend door Jan Jehee, herkenbaar en helder, maar waarom in de meeste gevallen de functieaanduiding achterwege is gebleven, is ook hier een raadsel. Daarbij zijn de foto's in de kantlijn wel erg klein en niet altijd aan de bij-schriften gerelateerd. De doorlopende teksten van Niek Smit en bijdragen van Wouter van Elburg zijn alle uitstekend en de opgenomen inventarislijsten zijn een *Fundgrube*. Daarbij dienen de beschrijvingen van de huizen uit de zeer recente geschiedenis apart vermeld te worden, niet alleen een feest om te lezen, maar ook een feest der herkenning.

Het vijfde deel uit de reeks is kortom een uitstekend boek, vlot geschreven, uitvoerig geïllustreerd, met veel niet eerder gepubliceerde afbeeldingen en daarmee een bijdrage aan de wetenschap. Het is daarbij wel de vraag of de klassieke bouw- en architectuurhistorische benadering nog wel voldoet en of een meer integrale, interdisciplinaire benadering niet meer nieuwe inzichten kan opleveren. *Huizen in Nederland* is een stap in de richting, maar komt uiteindelijk niet los van een overheersende discipline. Echt erg is de architectuurhistorische invalshoek natuurlijk niet. Architectuurgeschiedenis is ook gewoon een vak en het is volstrekt legitiem te kiezen voor deze benadering. Wel erg en ergerlijk is het dat – net als in de eerdere delen – de noten van de inleidende hoofdstukken midden in het boek gezocht moeten worden, terwijl de noten van het catalogusdeel gewoon op de pagina zelf staan. Zo is er altijd wel wat.

ERIK MATTIE

HERMAN VAN BERGEIJK

JAN DUIKER, BOUWKUNDIG INGENIEUR (1890-1935)

VAN WARM NAAR KOUD

Nijmegen (Vantilt) 2016, 320 pp., ill. in zwart-wit en kleur,
ISBN 978 94 600 4242 3, € 24,50

In zijn inleiding stelt Herman van Bergeijk zich de vraag of nog een boek over Jan Duiker wel zin heeft. Er is immers in de loop der jaren al het nodige gepubliceerd over deze architect. Maar niet iedereen heeft die publicaties bij de hand en het zou goed zijn om al het werk van Duiker nu eens in een handzaam overzicht bijeen te brengen. Bovendien stelt Van Bergeijk dat er nog ruimte was voor een 'cultuurhistorische interpretatie' en een 'historische context'. Hier doen zich de eerste problemen voor. Het overzicht is namelijk niet handzaam en het blijft gissen naar de positie van Dui-

ker in de geschiedenis van de moderne architectuur.

Door het ontbreken van een normale inhoudsopgave en een index is het boek in feite onbruikbaar voor het wetenschappelijk bedrijf. In hoofdstuk 1 geeft de auteur een beknopt (18 pagina's) overzicht van de historiografie. Hoofdstuk 2 telt 120 pagina's, zonder onderverdeling. De structuur van het boek is daardoor onduidelijk. Wie snel iets wil weten over bijvoorbeeld de Amsterdamse Cineac moet bladeren. Wie zich afvraagt of Mart Stam ergens wordt genoemd, of Ludwig Hilberseimer, die toch ook over hoogbouw nadacht,

kan niets anders doen dan het gehele boek lezen. Het antwoord is overigens, in beide gevallen, nee. In hoofdstuk 3 wordt het geschreven werk van Duiker behandeld, 18 pagina's. Vervolgens rekt hoofdstuk 4 in 5 pagina's af met de restauraties van Duikers werk. Net als John Ruskin beschouwt Van Bergeijk restaureren als een principieel verwerpelijke praktijk. Hoofdstuk 5 is een werkenlijst, 78 pagina's. In een bijlage spreekt Duiker tot ons via de radio.

De illustraties zijn schaars, vaak te klein en niet altijd met zorg geplaatst. Op pagina 73-75 wordt aandacht besteed aan een perspectieftekening van de Derde Ambachtsschool in Den Haag, maar daar is een plattegrond afgebeeld. De bedoelde tekening staat op pagina 220. Op pagina 34 vindt de lezer nog een prachtige foto van het gerealiseerde ontwerp, die echter geheel los staat van de tekst. Deze kritiek moet ook de uitgever zich aantrekken, die toch verantwoordelijk is voor de grondbeginselen van het boekenvak.

Het ontbreken van Stam en Hilberseimer geeft al aan dat de beloofde historische context een bijzonder kleinsteds karakter heeft. Berlijn bestaat blijkbaar niet in de wereld van Duiker. Zo nu en dan wordt het *Bouwkundig Weekblad* genoemd, met J.P. Mieras als kwade genius. Maar in die jaren las iedereen in Nederland de internationale vakliteratuur. Zelfs Van Eesteren, die beduidend minder deftig was geschoold dan Duiker, wist heel goed wat er speelde in het Europese debat over architectuur en stedenbouw. Internationaal was een toverwoord en het is niet erg waarschijnlijk dat Duiker zat te slapen. Ingewijden zijn in staat om zijn werk een plaats te geven in die heksenketel van architectonische creativiteit, maar dit boek zou beduidend nuttiger zijn geweest voor studenten wanneer Van Bergeijk de moeite had genomen om ouderwets architectuurhistorisch werk te doen. Door vergelijken-derwijs te laten zien hoe bijzonder de gebouwen van Duiker waren in de jaren twintig. Dat is toch de 'cultuurhistorische context'? Het oeverloze gefilosofeer over functionalisme en schoonheid levert niets op, dat weten we inmiddels toch wel. Met Zonnestraal, beweert de auteur, 'worden de wetten van de natuur verlegd'. Volgens mij kan dat niet. 'Het sanatorium is een perfecte machine van geometrische verhoudingen' – wat draagt een dergelijke observatie bij aan ons begrip van moderne architectuur? Ook de bespreking van de artikelen die Duiker in het tijdschrift *de 8 en Opbouw* heeft gepubliceerd, verheldert het probleem niet. Als schrijver was hij duidelijk een warhoofd, net als Mondriaan.

Het gebrek aan trefzekere architectuurkritiek in het boek vormt een vreemd contrast met de pedante toonzetting van de historiografie in hoofdstuk 1. Op pagina 15 krijgt Henry-Russell Hitchcock een veeg uit de pan, die geen waardering zou hebben voor het werk van Frank Lloyd Wright. Maar Hitchcock heeft in 1942 de

eerste monografie over Wright gepubliceerd, die niet getuigt van gebrek aan waardering. *In the Nature of Materials* blijft een fascinerend boek, waarin Wright nog fris en nieuw is. Ook Sigfried Giedion kan volgens Van Bergeijk geen goed doen, want het sanatorium komt niet voor in zijn beroemde boek *Space, Time and Architecture* uit 1941. Op pagina 167 wordt Giedion 'de woordpauze der modernisten' genoemd, die studentikoze diskwalificatie van een sleutelfiguur in de architectuurgeschiedenis zegt meer over Van Bergeijk dan over Giedion. Bij de meer recente handboeken wordt Watkin weggezet als 'conservatief', maar hoezo? Hoe zit de geschiedenis van de moderne architectuur dan in elkaar? Als Hitchcock blind is voor het werk van Wright, als Giedion niet meer is dan een 'woordpauze', wie kan dan nog uitleggen wat de problemen waren die Duiker moest oplossen?

Was het werk van de modernisten in de jaren twintig een historische noodzaak? Volgens Watkin niet, Hitchcock geloofde evenmin in het grote gelijk van de avant-garde, alleen Giedion was overtuigd van een revolutionaire en onvermijdelijke ommakeer, omdat staalconstructies en gewapend beton naar zijn mening ook een nieuwe visie op de architectonische ruimte met zich meebrachten. Van Bergeijk gaat niet in op de kern van het probleem, maar vermeldt op pagina 40 min of meer terloops dat Henri Evers, de leermeester van Duiker in Delft en in 1913 de architect van het Rotterdamse stadhuis, 'niet bepaald contemporaine architectuuropvattingen' had. Dat was in 1980 nog een gangbaar oordeel, maar anno 2017 wekt zo iets verbazing. Hij citeert gemakshalve J.B. van Loghem, die natuurlijk uitlegt dat Evers was blijven steken in het eclecticisme. In dat perspectief wordt de geschiedenis heel overzichtelijk: Duiker was voorbestemd om een nieuw tijdperk in te luiden.

Maar moeten we dan het stadhuis van Dudok in Hilversum niet ook duiden als een achterlijk gebouw? Van Bergeijk gaat de confrontatie uit de weg tussen Dudok, het onderwerp van zijn proefschrift uit 1995, en Duiker. Dudok en Duiker waren leeftijdgenoten, maar zij hadden uiteenlopende opvattingen over architectuur; die tegenwoordig niet meer worden beschouwd als goed of fout. Toch wordt Duiker in dit boek weer opgevoerd als een onbegrepen profeet. En zo rijst andermaal de vraag wie Dudok dan eigenlijk was. In de ogen van Stam en Van Eesteren was hij een reactionaire oplichter. Maar Dudok en Duiker hebben ten slotte een gelijkwaardige plaats gekregen in de geschiedenis van de Nederlandse bouwkunst, alle ideologische kletspraat is inmiddels verdampt, en het is jammer dat Van Bergeijk die fascinerende ontwikkeling negeert.

Duiker heeft veel tijd en energie besteed aan propaganda voor het idee van hoogbouw, met als resultaat de Nirwanaflat in Den Haag en het boek *Hoogbouw* uit 1930. Dit was een bij voorbaat verloren strijd. De Duit-

sers kennen het mooie woord ‘Hochhausfieber’. Hoogbouw was zelfs in Berlijn niet meer dan een koortsdroom. Het bleek financieel onmogelijk om betaalbare woningen in hoogbouw te realiseren. Bovendien waren de volkshuisvesters principieel tegen hoogbouw, de directeur van de Amsterdamse Woningdienst meende zelfs dat elke vorm van gestapelde bouw onaanvaardbaar was. Binnen de Internationale Congressen voor het Nieuwe Bouwen, beter bekend als de CIAM, werd aanvankelijk nog wel serieus nagedacht over hoogbouw. Met name Walter Gropius heeft zich daarvoor ingezet. Maar juist in 1930 bij het congres in Brussel, waar Duiker ook aanwezig was, kwam daar definitief een einde aan. Men zag in dat plannen voor hoogbouw zinloos waren zonder een theorie over het functioneren van steden. Daarom werd Van Eesteren benoemd tot voorzitter van de CIAM.

De marginale positie van Duiker in Brussel – Van Bergeijk spreekt van ‘een kruimel in het geheel’ – geeft aan dat de geschiedenis van de moderne architectuur op dat moment al aan hem voorbij was gegaan. Door de CIAM had het debat zich geconcentreerd op realistische volkswoningbouw en in dat debat waren Mart Stam en zijn Zwitserse vrienden toonaangevend. Duiker had geen ervaring met goedkope woningbouw. De

woningen die hij heeft ontworpen voor de Amsterdamse wijk Landlust, pagina 243, geven aan dat hij daar wel belangstelling voor had. Het uitbreidingsplan werd vastgesteld in 1930 dus het ontwerp moet daarna gemaakt zijn. In de toenmalige Amsterdamse woningbouw was alleen al het zaagtandpatroon van de stroken veel te duur.

Van Bergeijk noemt het door velen van ons eindeloos geraadpleegde boek van Fanelli, Nederlandse editie 1978, ‘academisch’. Het is inderdaad een wat dor overzicht, maar vooralsnog het enige boek dat een compleet beeld geeft van de moderne architectuur in Nederland (1900-1940). Nadien is er veel nieuw onderzoek gepubliceerd en het wordt tijd voor een nieuw overzicht, dat ook definitief een eind maakt aan de loopgravenoorlog tussen het zogenaamde traditionalisme en de modernisten. Albert Boeken en J.H. van den Broek hebben al in 1956 een prachtige voorzet gegeven met hun boek *Uitgevoerde werken van bouwkundige ingenieurs*. Misschien kan Duiker dan ook eindelijk als een gewone ontwerper ten tonele worden gevoerd, als een collega en niet als een profeet die per definitie alles beter wist.

VINCENT VAN ROSSEM

GERRIT BERENDS

VAN PUNT TOT MIJL DE VROEGERE VOET-, ROEDE- EN MIJLMATEN IN NEDERLAND

Amersfoort (Flinck.Create) 2017, 200 pp., ill. in zwart-wit en kleur, ISBN 978 90 827 4740 9, € 69,50

In 1799 werd de van platina gemaakte standaardmeter ingevoerd. Alle oudere lokale lengtematen werden aan deze nieuwe standaard gekoppeld. Deze oude lengtematen staan centraal in het boek van Berends. Ze liepen van de punt – nog bekend als eenheid voor de drukletter – via de streep en de duim naar de voet. En een aantal voeten vormde samen een roede. De aanduidingen van punt tot roede werden bij uitstek gebruikt voor de handels- en bouwpraktijk. Afstanden

uitgedrukt in passen, stadiën en mijlen behoorden daarentegen tot het domein van de cartografen en hun landkaarten. Dit schaalverschil vormt de tweedeling van dit boek. Het eerste en omvangrijkere deel over voeten geeft een doorwrocht inventariserend overzicht. Het minder dikke tweede deel gaat over mijlen, en is vooral naar het eind toe uitdagender van aard.

Oude lengtematen zijn een blijvende interesse van de auteur die, als nestor van de bouwhistorie, dit onder-